



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՆՈՒԵՐ ՀԱՅ ԳԻՒՂԱՑԻՆԵՐԻՆ

ԲԱԲԱ ԱՌԱՔԵԼԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Դ... Գ Ի Ի Ղ Ի Ա Ն Ց Ե Ա Լ Ի Ց

(Իմ լիշողութիւններից.)

ՄՈՍԿՈՒԱ

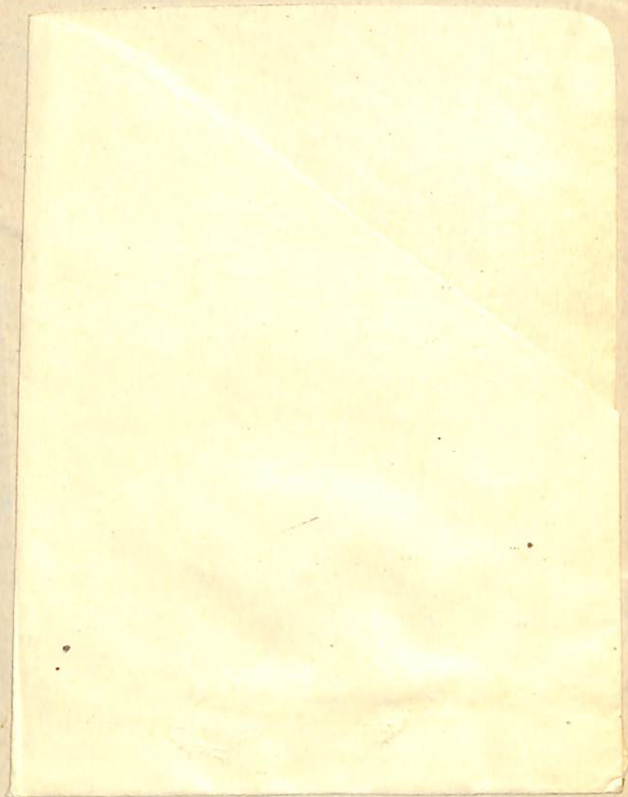
ՆՐԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ԲԱՐԺՈՒԴԱՐԵԱՆԻ

1891

(28)

Սերեբ

602



ՀԱՅ ԿԵՆՏՐԱԼ

Սերեբ
602

պ

01 JAN 2009

ՆՈՒՆԵՐ ՀԱՅ ԳԻՒԴԱՑԻՆԵՐԻՆ

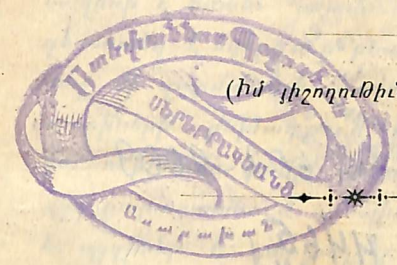
ԲԱԲԱ ԱՌԱՔԵԼԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Զ
Ե

Դ... ԳԻՒԴԻ ԱՆՑԵԱԼԻՑ

00.1.08
21.1



(իմ լիզոգումիւններից.)

ՄՈՍԿՈՒԱ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆԻ.

1891

2005 MAR 10

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ

Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ, 11 марта 1891 г.



602-2009

4465
41/

Типогр. М. Бархударянъ, Газет. пер. д. Ланозова, Москва.

1891
15597

ԲԱՐԱ ԱՌԱՔԵԼԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Մայր Արաքսի ափերին, վայրենի և մերկ ապառաժների կրճքին փռուած է մի փոքրիկ զիւղ, որն իր արհեստական բուսականութեամբ, իր բազմաթիւ պտղատու այգիներով և յորդահոս աղբիւրներով կատարեալ օազիսի է նման: Պատմում են, որ այդ տեղը գետատեղ է եղել, ուր բնակութիւն է հաստատել մի զարմանալի ժողովուրդ, որ տասնեակ տարիների ընթացքում իր հսկայական տնտեսութեամբ, կամքի ոյժով և համբերութեամբ այդ քարաստանում այնպիսի բուսականութիւն և այգիներ է զարգացրել, որոնց պտուղները յայտնի են ամբողջ Ազաջրանում: Այդ Դ... զիւղն է—իմ ծննդավայրը, որ Գողթան գաւառի զիւղերից մէկն է:

Ամառը, օրուայ երկար և ծանր աշխատանքներից յետոյ, մեր զիւղացիք սովորութիւն ունէին երեկոյեանները խմբուել փողոցներում մէկի կամ միւսի դռանը, մի ծառի տակ կամ առուակի մօտ հանգիստ զրոյցներ անել իրենց գործերի մասին: Ես շատ էի սիրում երեկոները դուրս գալ փողոց, մեր հարեան Բաբա Առաքելի մօտ, որը հսկայ չինարի տակ, առուակի մօտ նստած պատմում էր ինձ զանազան հետաքրքիր պատմութիւններ: Առանձին հետաքրքրութեամբ ես միշտ լսում էի Բաբայի այն պատմութիւնները, որ վերաբերում էին թէ Դ. գիւղի անցեալին և թէ իր երիտասարդական կեանքին:

Ինքը Բաբա (հայր) Առաքելը,—այդպէս էին կոչում նրան բոլոր գիւղացիք,—94 տարեկան մի ծերունի էր, որի բարձր հասակը երկար տարիների ընթացքում կռացել, ցածրացել էր, իսկ յաղթանդամ կազմուածքը նիհարել, մաշուել էր: Երեսը և մազոտ բաց կուրծքն արևի կիզող ճառագայթներից այրուել սևացել էին: Նրա ալեգարդ միռուքը սփռոցի նման փռուած էր լայն կրծքի վերայ: Ծերունու լայն ճակատը,

երեսը և վիզը ծածկուած էին բազմաթիւ կրնձիւններով և հաստ, սպիտակ յօնքերի տակից դեռ ևս փայլում էին նրա բոցավառ սև աչքերը: Նա լաւ տեսնում, լսում և շարժվում էր: Օրեկան մի քանի անգամ ոտով իր հեռաւոր այգին գնայր և վերադառնայր նրա համար սովորական բան էր: Օրուայ ծանր աշխատանքներից յետոյ ծերունի Առաքելը երեկոյեանները դուրս էր գալիս փողոց և նստում էր իր տան դռանը տնկած մեծ չինարի տակ:

Մենակ ժամանակը նա միշտ մնայլ էր լինում և այդ զրութեան մէջ, գլուխը քարշ զցած՝ կամ երկայն չիբուխն էր ծխում և կամ դէմքն այն ժամանակն էր միայն բացվում, երբ մէկը նրա հետ նստած զրոյց էր անում կամ երբ նրա ծոռները խաղից յոգնելուց՝ գալիս էին ընկնում պապիկի գոգը, կամ փէշից բռնում, քաշքշում: Ծերունին նրանց փայփայում էր և խրատում:

Երեկոյ էր, զիւղում արեւը դեռ նոր էր մայր մտնում: Նրջապատող լեռների հսկայական շուաքը ծածկել էր արդէն զիւղը և ամբողջ այգեստանը. միմիայն արեւելեան լեռների սրածայր զազաթները դեռ լուսաւորվում էին արեւի վերջին կարմիր ծառազայթներով:

Արեւը մտնելուց յետոյ, կէսօրուայ տօթից թառամած բնութիւնն սկսել էր արթնանալ, բարձրացած մեղմ զեփիւռը քնքշաբար շարժում էր կանաչազարդ ծառերի ձիւղերը, տարածելով ամենայն տեղ կենդանացուցիչ զովութիւն: Հազարաւոր ճնճղուկներ վերջացնելով օրուայ աշխատանքը, հաւաքուել էին հսկայ չինարի վրայ և սկսել իրանց ուրախ ձվձվոցը: Բաբան արդէն նստել էր իր սովորական տեղը և չեբուխ ծխելով, ճնճղուկների երգեցողութիւնն էր լսում:

— Բարի իրիդուն, Բաբա, — ողջունեցի ես, մօտենալով ծերունուն:

— Այ, Աստուծոյ բարին, որդիս, Աստուած քեզ պահի, ի՞նչ խէր, ի՞նչ խաբար ունես:

— Խեղ է, փառք Աստուծոյ. ինչո՞ւ բազար չես դուրս գալիս, Բաբա, այլ միշտ մենակ ես նստում այս չինարի տակ, երեւի շատ հով է, նորա՞ համար:

— Է՛հ, որդիս, հրէս տասը տարի է, ո՞վ է բազար դուրս գալիս, իմ բազարս էս չինարի տակն է, թէ մի երկու մարդ հաւաքվում են, հօ խօսում ենք զէսից-զէնից, թէ չէ՝ վերեւ Աստուծոյ ճնճղուկները խօսում են ու խօսում: Աստուած էս աղբիւր հանողի ու չինար տընկողն հողիները լուսաւորի. հանգուցեալները, որդիս, քիչ բան չեն արել մեր թաղի համար:

— Բայց ո՞վքեր են եղել դրանք, — հարցրի ես, չ'նայելով որ արդէն գիտէի:

— Էս չինարին տնկել է ողորմած հողի հայրս իր փոքր ժամանակը, Էսպէս որ պակասն էլի մի 130 տարեկան կըլինի, բայց աղբիւրն աւելի մեծ է. չինար տնկողը, չէ՞ որ ջրին է յոյս կապել ու տնկել: Ասած լինես, լսած չ'լինես, մեզ հարեան, Էն տնումը Սողոմոն տնունով

մէկ մարդ կար, լուսահոգին շատ բարի և շատ էլ ունևոր ծերունի էր, հօրիցս բաւականի մեծ էր: Էն ժամանակ, ի հարկէ, ինչքան էստեղ բաղ ու բաղչայ ևս տեսնում, սրանք չ'կային, էս տեղը մի քարքարոտ, անպէտք տեղ էր: Բարեհոգի: Սողոմոնն ուղեց, որ իր յիշատակը մահից յետոյ չ'կորչի գիւղից, վճռեց մի բարեգործութիւն անել գիւղին և երկու տարուայ մէջ ի՞նչ ծախսեր արեց, որքան մշակ բանեցրեց, որ վերջը կարողացաւ էս աղբիւրը դուրս բերել: Մեր թաղի մարդիկն ի հարկէ շատ ուրախացան այդ բարի գործի համար և նրա անունն անմահացնելու համար աղբիւրի անունը դրին «Սողոմոնի աղբիւր»: Երբ աղբիւրը դուրս եկաւ, շուտով հողը մաքրեցին, ծառեր անկեցին, էսպէս որ մեր թաղը հիմայ կատարեալ դրախտ է դարձել: Իմ հայրս էլ ջրի կողքին անկիւ է մի փոքրիկ չինարի, որ հիմայ, տեսնում ես որքան աներ է ծածկում իր ձիւղերի տակ և մեծ շուաք գցում չորս կողմը. էդ շուաքովն էլ օգտվում ենք մենք էս շոգ ժամանակներին: Տեսնում ես, որդիս, որքան լաւ պտուղներ է տալիս ապագայում

բարի գործը. բոլորը մեզ համար պէտք բարի օրինակ լինի, բայց ո՞ւր է՝ մեր ժողովուրդը սիրում է ուրիշի անկաժ ծառի պտուղը հանգիստ վայելել, բայց ինքը մէկ ծառ էլ չի ուզում անկել: Մի էդպիսի և դրանից էլ բարձր օրինակ տուեց մեզ մեկը Դարագեօղը, բայց էդ էլ կամայ կամաց կորաւ, անհետացաւ մեր գիւղից:

— Այդ ի՞նչ պատմութիւն է, պապիկ, խընդրեմ պատմեա: Մեկը Դարագեօղի անունը փոքրութիւնից էլ շատ եմ լսել, բայց նրա արածներից ոչինչ տեղեկութիւն չ'ունեմ: Ի՞նչ է արել մեկերը:

— Ստու՛մես, ի՞նչ է արել մեկը Դարագեօղը: Ողորմած հոգին եթէ կենդանի լինէր, մեր գիւղըն էս օրումն չէր լինիլ. եթէ նա կենդանի լինէր, ես էլ էս հասակովս մի քանի խալվար ցորենի համար գիշերներն էս հեռու արաւմուր չէի քնիլ, տունը մենակ թողած: Էս քանի օր է, որ չեօլում վեր եմ ընկած, թէ ինչ է ցորեն եմ պահում, որ աւազակ թուրքերը չեզան չզողանան: Աբա դու տաս, էս կեանք է, էս օրէ՛նք է:

—Սյո, մեր վեճակն անտանելի է, ես զարմանում եմ, որ մեր գիւղացիք հանգիստ նստած են և ոչինչ չեն անում, այս գիշեր էլ, ինչպէս բազարում պատմում էին, անհաւատներն եկել են Գալուստենց ծիրանը հաւաքել՝ տարել:

—Տեսնում ես, որդիս, դու էլ ես ասում որ էդ վատ է, անտանելի է, միւսնոյնն ասում է և մեր ամեն մէկ գիւղացին, բայց զործ ըսկսող, զլուս անցնող ոչ ոք չ'կայ: Զէ որ մեղքի պարտաւորութիւնն է գողերին բռնել և պատժել. չէ, ախպէր, էսպէս մեղք որ մենք ունենք, զարմանք չէ եթէ թուրքերը գան, մեր հարս, աղջկերքն էլ փախցնեն,—գայրացած պատասխանեց ծերունին: Է՛դքան էլ թոյլ մարդ, զիւղը քանդուեց էլի, ախպէր, մարդու համբերութիւնը բողազն է հասնում: Ախ... երանի ձեզ, անցեալ օրեր, երանի քեզ, մեղք Ղարազեօղ, որ էս օրերս չես տեսնում,—մի առանձին ախով արտասանեց ծերունին:

—Բաբա, դու մերոնց վրայ ես զարմանում, բայց տես, թէ ուրիշ տեղերում ինչեր է կատարվում: Երէկուայ լրագրում գրուած էր, թէ

ինչպէս Մուշի մի գիւղի վրայ օր ցերեկով հարձակուել են քիւրդերը, շատ մարդիկ կոտորել, տաւարը քշել, տները կրակել և երկու էլ աղջիկ են փախցրել:

Ծերունու դէմքը այլայլուեց:

—Ասում չե՞մ, էգուց՝ էլ օր էլ միւսնոյնը մեզ է սպասում, ի՞նչ ես կարծում:

Ո՛վ զիտէ նրանց մելիքն էլ մերի կտորն է. թէ ինձ հարցնես, էդպիսի ժողովրդին ինչ անեն, տեղն է. ի՞նչ մարդ է էս մարդը, որ չի կարողանալու իր ունեցած չ'ունեցածը պահպանել տաղականերից, ինչո՞ւ եւք պէտք մենք, ամօթ չե՞ մեզ, մեր գիւղացիներին, որ իմ հասակի մարդը գնայ, չեօլումը քնի ցորեն պահելու համար: Ա՛խՔարում կ'ասեմ էս ժողովրդին, որի կայքը, հարստութիւնը, տաւարը դաշտումը ընկած լինի և ոչ ոք չ'համարձակուի մօտենալ:

—Սյո, էդ շատ գեղեցիկ կըլինէր, բայց ո՞ր տեղից գտնենք հայերի մէջ էդպիսի մի ժողովուրդ,—հարցրի ես:

—Որտեղից գտնենք,—արհամարանքով պա-

տասխանեց ծերունին, — էդպիսի ժողովուրդ կար
և ես ինքս աչքովս տեսել եմ նրա արածները,
նրա նիստ ու կացը. էդ ժողովուրդը մենք էինք,
լսում ես, մենք՝ Դ...ցիներս՝ մելք Դարագե-
ղի ժամանակ: Եթէ համբերութիւն ունենաս
լսելու, ես կըպատմեմ քեզ, թէ ինչ ճանապարհ-
ներովն էր մեր ժողովուրդը հասել էն երջա-
նիկ զրութեանը:

— Մեծ ուրախութեամբ կըլսեմ քեզ, Բաբա,
պատմիր:

— Ասածս շատ հին չէ, — սկսեց Բաբան, —
բայց տես թէ, որքան է փոխուել մեր գիւղը էդ
կարճ միջոցում: Առջումընդ ժամանակն էր, 50
տարի սրանից առաջ, մեր գիւղն էն ժամանակ
շատ մեծ էր, մօտ 5—6 հարիւր տուն ունէր,
բոլոր տւերակները, որ տեսել ես սարերի դօ-
շումը, բոլորը դեռ շէն էին: Մեր գիւղը և մի
քանի ուրիշ մօտ գիւղեր աղաւտ էին խանի
տուրքերից, պատճառը՝ որ մեր պապերը առել
էին գիւղը Խանիցը. թէ որ ժամանակ լինի էդ էլ
կըպատմեմ քեզ, թէ ինչպէս են առել գիւղը
Խանիցը. լաւ պատմութիւն է:

Նախիջևանում նստում էր հասան-Խանը՝
ռուսը նոր էր մտել Աղաջըանը, լրագիրներ էն
ժամանակը չ'կային, բայց լուրեր հասնում էին:
Խանը ռսի հօտը լսելուց, մի քանի հազար
զօրք հաւաքեց և սկսեց յարձակումներ անել
մեր գիւղերի վրայ: Անիրաւը գիտէր, որ ռսի
դէմ չէր կարող ոչինչ անել, վրէժն սկսեց գիւ-
ղերիցը հանել: Նա յարձակուեց մեր գիւղի վրայ
և մեծ աւերումներ արեց. բնակիչներից որը սա-
րերը փախաւ, որն էլ կռւում փչացաւ, կա-
նայք ու աղջկերք անօրէնները շատ փախցրին:
Որքան հարստութիւն, որքան ապրանք, որքան
տաւար քշեցին տարան, զլում էր, որդիս, զը-
լում, թշնամիս ի՛նչ տեսնի էդ օրերը, բայց
Աստուծոյ օգնութեամբ ռսները վրայ հասան
և անօրէններին քշեցին: Տարաբախտաբար էդ
էլ չ'օգնեց մեզ: Ռուսը վերցրեց երկիրը և հան-
գրատացաւ, բայց անիրաւ հարեանը քնաց մի
և նոյնը, միայն Արագի միւս ափն աղաւ: Թըշ-
նամին, ճշմարիտ է, էն ժամանակ էլ չէր հա-
մարձակվում աղաւտ յարձակումներ անել,
բայց զօղի նման գիշերները յարձակուելուց և

կողոպուտներ անելուց չէր դադարում: Զինուած թուրքերը գիշերն անցնում էին Արաղը և սրա նրա այգին հաւաքում, միւսի տունը թալանում, անցնում գնում, կարծես մենք չարչարուել էինք, աշխատել էինք, որ նրանք վայելեն: — Մեր ոչ-խար ժողովուրդն էլ դիմանում էր այդ աւաղակութիւններին: Էդպէս մի քանի տարի անցաւ, երբ մի գիշեր թուրքերը հանեցին Բարսեղենց տան զուռը, ներս մտան, տանեցոյ բռնորին կոտորեցին և գեղեցիկ Բալասանին հետները տարան: Բալասանը մեր գիւղի գեղեցկուհիների աչքն էր: Մեր ժողովուրդը նոր խելքի եկաւ, որ էդ անիրաւութիւնները տանելն էլ անկարելի է, որ թշնամուց վախենալը աւելի վտանգաւոր է, քան թէ նրա հետ կռուելը: Գիւղից շատ հոգի ձիաւորուեցանք, ընկանք թուրքերի ետեւից և երեք օրից յետ հաղիւ-հաղ կարողացանք Արաղի էն ավին Բալասանին կիսամեռ ազատել վայրենի թուրքերի ձեռքից: Անբաղդ Բալասանը երկու շաբաթ միայն ապրեց, վախից օրտըր ճաքել էր: Խեղճ աղջիկ...

Բաբայի աչքերը լցուեցին...

Այդ միջոցին փոքրիկ Աքելը, Բաբայի ծոռնը, դուրս պրծաւ տանից և Բաբային կանչեց իրիկ-նահացի: Բաբան ընդհատեց պատմութիւնը, ձեռները լուաց մօտով անցնող աղբիւրում և սկսեց մի ինչ որ աղօթք կարդալ: Ես օգնեցի նրան վեր կենալու:

— Բարի՛ գիշեր, որդիս, տանն սպասում են, էգուց եթէ ուզենաս, ես կըշարունակեմ պատմութիւնս, միայն թէ դու միտս գցես, որտեղ մնացինք էս օր, թէ չէ ես շուտ եմ մոռանում:

Ես ճանապարհ դրի ծերունուն մինչև տուն, բայց շատ նեղացայ չարաճճի Աքելի վրայ, որ պատմութեան այդ հետաքրքիր տեղումն ընդհատեց Բաբային: Ես դարձայ տուն Բաբայի պատմութեան սպաւորութեան տակ: Բաբան աչքումս բարձրանում էր, ես կարծես արդէն մասամբ հասկանում էի նրա երեսի մուայլ արտայայտութեան պատճառը, բայց այդ բաւական չէր, ես պէտք է թերթէի նրա դէմքի բոլոր կնճիռները, որպէս զի բոլորը կարդայի, բոլորն իմանայի, ինչ գրուած էր այն դարեւոր կենդանի դրքի մէջ, ինչ տանջում էր պատկառելի ծերունուն:

XX.

Միւս օրը շաբաթ էր: Երեկոյեան ես գնացի եկեղեցի: Բաւականին մարդ կար ժամում, այնտեղ էր և Բաբա Առաքելը իւր ծոռներովը: Ժամից յետոյ մենք միասին եկանք մեր թաղը: Բաբան նստեց իր սովորական տեղում և հրամայեց երեկոյոց, որ չիբուխը բերեն:

—Հա՛, ասում էիր որ շարունակեմ,—ասաց Բաբան, մեծ բուխարէ փափախը հանելով զըլ-խից և ծնկանը դնելով,—ախար չ'ասացիր, թէ որտեղ մնացինք երէկ:

—Դու պատմեցիր, թէ ինչպէս երեք օրից յետոյ Բալասանին կիսամեռ յետ բերաք զիւղը և խեղճը երկու շաբաթից յետոյ վախճանուեց:

—Հա՛, էդ էի ասում, որ եթէ մեր ժողովուրդի համբերութիւնը մինչև բողազը չ'հասցնես, ձէն չի հանիլ, բայց օրէնքը էդ չէ. իմ խելքս ուրիշ տեսակ է կտրում, ես ասում եմ, որ չ'պէտք է թոյլ տալ, որ թշնամին իր չարապործութիւններովը մեր համբերութիւնը հատեցնի: Էդ խելքին էր և իմ գոված մեղք

Ղարազեօղը, որի մահը մեծ կորուստ էր մեր և հարեան գիւղերի համար: ԱՖՖայրմ մեղիքըն էդ անցքից յետոյ բոլոր եկեղեցիների զանգակները թակել տուեց, զգիւղներին տնէ տուն զցից և Ս. Մինասի բակումը մեծ ժողով կազմեց: Լաւ եմ մտաբերում էդ օրը, էլի շաբաթ ր էր, մէկ սհաթի մէջ ամբողջ գիւղը հաւաքուեց նշանակած տեղը. հետեղ էին գիւղի բոլոր աղ-սախկալները (սպիտակ միրուքաւոր), հետեղ էին գիւղի հարուստ իշխաններն, հետեղ էին բոլոր ջահիլ տղամարդիկը, հետեղ էի և ես իմ երկու տղաներովս: Մերերը նստել էին կանաչ գետնի վրայ, ջահիլները կանգնած էին: Մինչև մեղիքի գալը տղերքը զանազան խմբերի բաժանուած՝ ասում խօսում էին: Շատերի խօսակցութիւնն անբաղդ Բալասանի մասին էր: Մեծ երը վիճում էին, երիտասարդները լուռ ու մունջ լսում էին: Յանկարծ տղերքը բղաւեցին «Մեղքն եկաւ, մեղքն եկաւ, տեսնեք ինչ է ասում, ինչու է մեղ հստեղ հաւաքել»: Ամբոխը իսկայն շրջապատեց մեղիքին, որ լաւ լսի նրա խօսքերը:

602-2009

76

5945



—Տղէ՛րք,—բղաւեց մերիքը վեր ցատկելով մի մեծ գերեզմանաքարի վրայ. նրա աչքերը կրակի պէս փայլում էին, արիւնն գլխովն էր տուել: Ամբոխը իսկոյն լռեց և ծերերը վեր կացան, անդերից:

—Տղէ՛րք,—կրկնեց նա,—վաղուց է, որ ես ցանկանում եմ էս նպատակով մի ժողով կազմել, բայց վախենում էի, որ նպատակիս չհասնեմ: այժմ էլ եթէ ուղեցածս զուլի չ'կայ, կ'իմանամ, որ մեզանից անպէտք, մեզանից վախկոտ ժողովուրդ չ'կայ: Ամբոխն ալեկոծուեց, բոլորն իրար նայեցին, զարմացած, հարցական դէմքերով:—Սյո՛, ես կ'համոզուեմ, որ մենք կորած ենք, և կորած ենք յաւիտեան: Թուրքերը մեր այդիները թալանեցին, մենք սուս կացանք, մեր տները կողոպտեցին, մեր աւաւորը քշեցին, ձէն չ'հանեցինք, մեր կարիճներից շատերին սպանեցին, մենք վռէժխնդիր չ'եղանք: Էս ի՞նչ է պատահել մեզ, տղէ՛րք, ինչո՞ւ էք էպան վախկոտացել և սառել: Տեսէ՛ք, ինչպէս են ապրում մեր հարևան Լարաբազցիներն և ամաչէ՛ք. ո՞ր սատանան կը համարձակուի նրանց

մի մազին զխաչել, մի՛թէ մենք նրանց եղբայրները չենք, մի՛թէ մենք մարդ չենք, հոգի չ'ունինք, մի՛թէ մեր պապերի արիւնը չէ վազում մեր երակներումը, ինչո՞ւ ուրեմն մենք չ'պէտք է կարողանանք զիմաղքելու մեր թշնամիներին: Ես չեմ խօսում հասան խանի սուլաւանքների մասին, նա մեծ ոյժ էր և մեծ ոյժ էլ հակառակ էր նրան զիմաղքելու համար, մենք այդ չ'ունէինք և չ'կարողացանք զիմանալու, խօսքս այն ճպո՞ղա, ահլօր անիրաւների մասին է, որ չ'բաւականանալով իրենց կողոպուտներով, թաղուն սպանուեթիւններով համարձակվում են զիւրի մէջ մտնել և, ամաչում եմ ասել, մեր պատիւը, մեր ընտանեաց պատիւը զիրոււորել, ոտի տակ գցել, մեր սրբութիւնները պղծել: Ո՞ր ազնիւ և քաջ մարդը կարող է էդ բոլոր լքուեթիւնները տանել՝ թող ձայն տայ... Ո՞վ ձեզանից ձանձրացել է իր հարստութիւնից, իր և իր սիրելիների պատուից և կեանքից՝ թող ձեռք բարձրացնէ... Ո՞ւմ համար ցանկալի է թշնամու բարբարոսութիւնները, անիրաւութիւնները, հարստահարութիւնները, թող

էս բազմութեան առաջը դուրս գայ: Բոլորն էլ լուռ էին և գլուխները քարշ գցած: — Լուռ էք, բոլորդ էլ լուռ էք, ուրեմն ոչ ոք ձեզանից յանձն չի առնում տանել այդ անպատուութիւնները, — շարունակեց մեղք-Նարազեօղը, — բայց երէկ էր միայն, որ այդ գազանների անբաղդ զոհին թաղեցիք, իսկ նրա ծնողներին 2 շաբաթ է միայն: Մի՞թէ եղպէս շուտ մոռացութեան պիտի տաք էդ ծանր կորուստներդ, տղէք, ժամանակ է, ժամանակ մեր գլխի ծարրը տեսնել, թէ չէ շուտով դուցէ մեզ բոլորիս նոյն վիճակը հասնի: Երկաթը տաք տաք պէտք է ծեծել, ասում է մեր առածը, թէ չէ սառչի, ուշ կըլինի: Հաւատացնում եմ ձեզ, որ ինչ անելու ենք հիմայ կարող ենք լաւ անել, երբ անբաղդ զոհերի պատկերները դեռ մեր սրտերիցը չեն անհետացել: Ո՞ր ջիւանը ստունասիրտ կարող էր նայել չքնաղ Բալասանի դիակի վրայ: Մտօթ, հազար մտօթ ձեզ, ջահիլ ջիւաններ, երբ անպէտք, քաջալ թուրքը ձեր ճանկերից պէտք է խլէ շուճալ ջէյրանը: Զիւանները մտօթից գլուխները անդամ չբարձրացրին: Յանկանում

էք որ էդ անպատուութիւններին, էդ լըբութիւններին վերջ դրուի, թէ ոչ, ցանկանում էք որ թշնամու ոտքը մեր հողից կտրուի, թէ ոչ պատասխանեցէք, աղէք, — բարձրաձայն հարցրեց մեղքը:

— Համաձայն ենք, ցանկանում ենք, շատ լաւ կըլինի, — բղաւեցին ամենայն կողմից:

— Երբ համաձայն էք, ուրեմն լսէք, թէ ինչ միջոց եմ առաջարկում դրա համար: Մեր գիւղը, — շարունակեց մեղքը, — 600-ին մօտ տուն ունի, եթէ ամեն երեք տուն մէկ զինուած ջիւան (երիտասարդ) տալու լինի, էդ կ'անի՝ 200 հոգի, ուրեմն մեր գիւղը կ'ունենայ 200 հոգի լղենուած պահապաններ, որ զիշերները մաս-մաս բաժանուած, կըշընն գիւղի սահմաններում, էն ժամանակը թշնամին թող համարձակուի ոտք դնել մեր հողի վրայ, հաւատացնում եմ, որ մեր աղէքըր էնպէս ցին կըզան գլխներին, որ եկած ճանապարհներն էլ կըկորցնեն: Հը, համաձայն էք էս առաջարկութեանս, թէ ոչ, — հարցրեց նա:

— Համաձայն ենք, շատ լաւ միտք է, աֆֆէ-

րիմ, մելիք, կեցցէ՛ Ղարադեօղը, — բղաւեցին բո-
լորեքեանքը միաձայն: Ես ինքս կը գնամ, — բղա-
ւեց 90 տարեկան ծեր Վարդանը: Ի՞նչ էս ծա-
նաչել վաղուց է որ նա մեռել է, — նկատեց ինձ
Բաբան:

— Որ համաձայն էք, շատ ուրախ եմ և
շատ էլ շնորհակալ, տղերք ձեր միաբանութեան
և քաջասրտութեան համար, ամենայն բան
միաբանութեամբ է գլուխ դալիս, — ասաց մե-
լիքը, — որ համաձայն էք, խնդրենք Ս. Մինա-
սին էլ, որի բակումը էս վճիռը կայացել է, որ
մեր խորհուրդը ամուր և հաստատ պահի և
ինքն էլ մեզ օգնական ու պահապան լինի, որ
շուտով նպատակներին հասնենք:

Բոլորը զլխարկները հանելով, երեսները դէպի
եկեղեցին դարձրին և խաչ հանեցին:

— Իսկ դ՞ու՞ով մելիք Մտաթէոս, — ասաց Մե-
լիքը դառնալով դէպի գերեզմանը, որի վրայ
կանգնած էր, — վկայ եղիր էս փրկարար ուխ-
տին, որ տալիս է քո ժողովուրդը գերեզմա-
նիդ շուրջը հաւաքուած, վկայ եղիր, որ ոչ ոք
մեզանից ուխտադանց չի լինիլ իր տունած խոստու-

մին: Թող ուխտադանքը, վախկոտ դաւաճանը
հայրենիքից ու ազգից զրկուի և թշնամու բա-
ժին դառնայ: Բոլորը նորից զլխարկները հա-
նեցին և երեք անգամ բարձրաձայն աղաղակե-
ցին. «Ամեն, ամեն, ամեն»: — Այդ խօսքերը ար-
տասանելուց Բաբայի աչքերը աստղերի նման
փայլեցին, նա կարծեա նորից ջահելացաւ, նոր
կեանք ստացաւ: Յուզուած ծերունին փոքր
ինչ կանգ առնելուց յետոյ՝ շարունակեց.

— Երբ բոլորը Ս. Մինասի և մելիք Մտաթէո-
սի անունով երդուեցան հաստատ մնալ իրենց
ուխտին, մելիքն առաւ զզրից թուղթ ու թա-
նաք և ասաց. «Ճիմայ ձեզանից ով յանկանտւմ
է գիւղե համար պահապան դրուել թող մօտե-
նայ և իր անունն ասի»: Ամբոխն սկսեց խառ-
նուել իրար ձեղքիւ և ամենայն մարդ կա-
մենում էր առաջինը դրուել: Մի քանի ծե-
րեր էլ ուզում էին զրգել բայց մելիքը թոյլ
չտուեց. «Ջահիլների համար ամօթ է», ասում
էր նա: Էդ տեղ մէկ սահմի մէջ 363 հոգի
գրուեցան: Շատերը ղէկը էին առաջարկում,
ուրիշներ իրենց ձիաներն էին տալիս, ոչ ոք

պարտքի տակ չէր ուղղում մնալ: Ես էլ գրուեցի իմ կրկու տղաներովս:

Մի մաայլ ամալ ծածկեց ծերունու երեսը այդ խօսքերից յետոյ: Ես փոքր ինչ կանգ առաւ:

— Ասացի, որ 363 հոգի էդ օրը գրուեցան, բայց որովհետեւ էդքան հոգի շատ շատ էին և էդքան ձի էլ գիւղումը չէր գանուիլ, մեղքը մի ուրիշ կարգադրութիւն էլ արեց: Նա ասաց, որ լաւ կըլինի, եթէ ամենայն շաբաթ միայն հարիւր հոգի գիշերները դուրս գան, իսկ միւսները հանգստանան: Մնացած 63 հոգին էլ նա թողեց սեւ օրուայ համար: Էդ առաջարկութիւնն էլ ժողովուրդը շատ հաւանեց: Հաշուով իմ տղէքս երկուրով շաբթին պէտք է դուրս գային, իսկ ես երրորդ: (Նրանք ինձնից շուտ էին գրուել):

Մեղքի կարգադրութեամբ միւսնոյն օրը ճրագավառին գիւղի չորս դարպասներից և խումբ գինուած զինուորներ դուրս եկան՝ մէկ խումբը, որ ամենամեծն էր Դաւեր Բուլաղի դարպասից դէպի Արաղի ափերը գնաց, միւս երեքը հաւասար բաժանուած անցան, գիւղի միւս երեք

կողմերը գնացին: Գիւղեցիկ էր էդ տեսարանը, զինուորուած հսկաներին ձիաների վրայ փռփռալով տեսնելիս, մարդու արիւնն էր եփ գալիս, ծերերը նախանձում էին, ջահիլներն անհամբեր իրենց հերթին էին սպասում, գիւղալ աղջկիւրքը և կանայքը կտուրներից և դռների ձեղքերից նրանց նայելով՝ հիանում, ուրախանում էին: Թուրքերը ոչինչ բանից դեռ խաբար չէին: Էդ գիշերը չեօլեց 5:6 թուանգի ձէն եկաւ: Էդ մեղ շատ անհանգստացրեց, Էնպէս որ ամբողջ գիշեր գիւղը համարեալ արթուն էր լուսացրել: Միւս օրը, վաղ առաւօտեան բազարը լիքն էր ժողովուրդով: Էնտեղ միլանի (հաւաքակալան կշիռ) մօտ չորս թուրք կապած ընկած էին: Բոլորը հետաքրքրութեամբ նայում էին այդ անիրաւներին. դրանց բռնել էին քաշ բաղերումը: Մինչև մեղքի դալը շատերը դիւանը իրենց ձեռքով արին. երբ եկաւ մեղքը, նայեց աւաղաններին և դառնալով դէպի պահապանները՝ ասաց բարձր ձայնով թուրքերէն՝ տղէք, էս անգամ սրանց մեղք եկաք, շատ լաւ, բայց եթէ միւս անգամ էլ սրանք

ընկնելու լինեն ձեր ձեռքը, ես հրամայում եմ, որ դրանց դատատանը ձեր թրերով անէք, լսում էք տաճա:

— Հրամանքս, մեղք-աղաք, լսում ենք, մենք էլ շատ ուրախ ենք, հէնց էդ էինք ուզում, թէ չէ ով է էս մուրառներին կապում ձիու վրայ զիւղը բերում, — պատասխանեցին բռնողները:

— Իսկ հիմայ տարէք սրանց, տարէք ծակը զցեցէք, թող էն մթնումը մեր տաւարների աղբի մէջ իմանան դարշելքը, թէ ինչ է նշանակում ուրիշի հարստութիւնը գողանալ, ուրիշի պատիւը ոտնակոխ անել: Շուտով կըխրբատուէք, վայրենի զաղամներ, շուտով, — ասաց մելիքը թուրքերէն և նորից հրամայեց, որ բանալը զցեն: Բանալի տեղ բաղարի պիտոռաստունն էր ծառայում էն ժամանակ: Գզիրները վրաթափուեցան և կապաճներին խփոյն ախոռատունը քարշ տուին: Մէկ շաբթից յետոյ անիրաւների թիւը մինչև 30-ի հասաւ և ամենայն առաւօտ, նոր բռնուածների մօտ մելիքը թուրքերէն բարձր ձայնով նոյն խօսքերն էր կրկնում և հրամայում ծակը զցելու:

Ամբողջ առաջի շաբաթը աղէկքս իրենց զէնքերն էին սրբում, շինում, կարգի բերում: Զի մէկը ես ունէի, միւսը քո պապինն էր, — դաւաւ Բաբան զէպի ինձ: Հասաւ շաբաթ օրը, մերոնք ձիաւորուած դուրս եկան բաղարի մէջ դանը (հրապարակը), օրաեղեց պէսք է բաժանուէին զտնադան կողմեր: Մեծ բաղմութիւն էր դուրս եկել նոր խմբին ճանապարհ գցելու: Տղերքը բաժանուեցան և ուրախ-ուրախ երգելով՝ գնացին զիւղի գանազան կողմեր: Առաջին երկու զիշերը շատ հանդարտ անցաւ, բայց երրորդ զիշերն ինչ բաներ պատահեցան, զա էլ մի մեծ պատմութիւն է, որ ես զժուարանում եմ պատմելու: Փոքր որդիս այդ անցքի պատճառով մեռաւ: Մերունու աչքերը լցուեցան արտասուքով, նա չ'կարողացաւ շարունակել և մի րոպէ կանգ տուաւ: Էդ տաքաբաղդ զիշերը էն թայի անիծած թուրքերը, թուով 12 հոգի ուզում էին եղել մահել մեր զիւղը զօլութեան համար, բայց երբ մերոնք դուրս են պրծնում նրանց առաջը, թուրքերն սկսում են փախչել: Մերոնք սիրտ առած ընկնում են նրանց յե-

տեից, քշում են մինչև Արագլէ Էն թայը (կողմը) և յարձակվում են նրանց գիւղի վրայ: Երբ ձէնն ընկնում է գիւղը, ամեն կողմից թուրքերը պաշտպանութեան են դուրս գալիս. էդ տեղ մեծ կոտորած է լինում. թուրքերը կորցնում են 13 հոգի, շատերն էլ վերաւորվում են, իսկ մերոնք 3 հոգի են միայն կորցնում, իսկ 5-ը վերաւորվում են, բայց որպէս զի թշնամութեամբ չ'զցեն, զիսկները ձիաներով բերում են տուն: Մեռածներից մէկը Մինասս էր, միւսը մահտեսի Գաբրելի աղեն, երրորդը Նաւասարգենց Գրիգորը, մի շատ քաջ և աղնիւ աղայ: Էդ օրը սուգ և շիւտն էր մեր գիւղումը, մեր տանը հօ էլ ինչ ասեմ: Բաբան նորից արտասուեց, նրա շրթունքներն սկսեցին գողալ և նա էլ չ'կարողացաւ շարունակել: Ես նմանապէս գլուխս քարշ գցեցի, որ Բաբան չ'տեսնէ, թէ նկատում եմ նրա սրտի վրդովմունքը: Փաքը ինչ հանդարտուելուց յետոյ, նա կրկին շարունակեց:

— Բայց մեկը խելօք մարդ էր, նա լաւ հասկացաւ մեր ցաւը և մեզ մխիթարելու ու զին-

որներին քաջալերելու համար սպանուածներին Էնպիսի փառաւոր թաղում պատրաստեց, որ թագաւորի էր արժանի: Աստուած նրա հօգին լուսաւորի, մենք էլ նրան չենք մոռանում: Երեքին էլ մէկ օրում և մէկ շարքում թաղեցինք Ս. Մինասի բակումը, մեկը Մատթէոսի գերեզմանի մօտ, որտեղ 10 օր առաջ երդուել էինք հաւատարիմ մնալ մեր առած խոստումին: Թաղման օրն ամբողջ գիւղը գերեզմանատանն էր, Էնտեղ էին և բոլոր 360 զինորները, չ'նայելով որ մի քանիսը վերաւորուած էին: Բոլորը կարգով կանգնել էին փորած գերեզմանների չորս կողմը, ոտքից մինչև զլուխ զինուած, թուանքները ձեռներին բռնած (էդ էլ մեկը ի կարգադրութիւնն էր): Քահանան երբ բոլոր աղօթքները կարդալուց յետոյ սկսեց օրհնել մեր ձեռքերի հողը, 120 թուանք յանկարծ միասին տրաքեցին, էդպէս երեք անգամ աղերքը թուանքները կրակեցին և նրանց ծախն ու գոռոյր աշխարքս բռնեց: Էդտեղ ես Աստուծուն փառք տուի, որ որդուս Էնպէս փառաւոր մահ պարգեւեց:

երեք օր չ'անցած, երեք գերեզմանների գլխին
կրկն ուռնի տնկեցին, երեքն էլ կպան, մեծա-
ցան և մինչև հիմայ էլ էս չինարի նման հո-
վանաւորում են ննջեցեալների ոսկրները: Տղեր-
քն էդ բոլորը աննելուց աւելի կպան իրենց
ուխտած գործին, շատ անգամ նրանք իրանք
էին յարձակվում թուրքերի վրայ և կողոպտա-
ներ անում: Էդպիսով էէս տարուայ մէջ մեր
Դ...ցիք էնպէս սարսափ գցեցին շրջակայ թուրք
բնակիչներին վրայ, որ Եսկըլում¹⁾ անունից ան-
գամ դողում էին: Ինչու ենք հետու գնում,
նրանք իրար անիծելու ժամանակ ասում են
«բալամ, տե սնեմ, տե սնեմ որ տունդ
Եսկըլում մտնի»: Շատ թուրքեր էդ անէծ-
քը զիտ հիմայ էլ գործ են ածում:

Այո, որպիս, դու զարմանում ես, բայց էդ
ձշմարիտ է, վեց ամիս չ'անցած էդ լիրբ անըդ-
գամներին, էդ վայրենի գազաններին էդ անող
հասցրինք, բայց մեռաւ մէկը Դարադեօղը, նրա
հետ մեռաւ և իր սկսած գործը 14 տարին

¹⁾ Թուրքերէն Դ...եցի:

չ'ըրացած: Նրա մահից յետոյ մի քանի ամիս
էլի շարունակեցին կիսակաւոր, յետոյ էդ էլ վեր-
ջացաւ, կարծես բոլորովին մոռացան Ս. Մինա-
սին տուած երգումը, մոռացան այն նշանաւոր
օրը, երբ բոլորը շրջապատած մէկը Մատթէոս
գերեզմանը, պիտաբայ «ամեն» աղաղակեցին: Էդ-
պէս ամեն լաւ բան շուտ անցուկ է մեր մէջ,
իսկ չարչարանքը, տառապանքը ու նեղութիւնն
անվերջ է հայերիս համար: Շատ չ'անցաւ, թուր-
քերը կամայ-կամայ նորից սկսեցին գլուխները
բարձրացնել, փոքրիկ դողութիւններ անել, յե-
տոյ աւելի կատաղեցան, իսկ հիմայ էնքան են
լրբացել որ մեր գիւղի մէջ, օրը ցերեկով մեզ
թալանում, անպատվում են, բայց մենք ոչինչ
չենք անում: Հաւատացնում եմ քեզ, որ ոչ
թէ 3 — 4 հարիւր, այլ 20 — 30 զինուած
մարդ ունենայինք հիմայ, ոչ որ չէր համար-
ձակուիլ մեզ անպատվելու, նոյնն տսում եմ և
քո պատմած մէջեցիների համար: Եթէ մենք էլ
նրանք էլ հետեւէինք էն փառաւոր անցեալին,
մեր դրութիւնը էսպէս չէր լինիլ:

Ե՛հ, բաւական է, որպիս, գարդիւս նորոգ-

[illegible]

ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0167412

ԳԻՆԵՆԻ 3 ԿՈՊ.